

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

2

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

2

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

2

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

ALGIMANTAS KATILIUS

REZISTENCINĖ SPAUDA (1940–1955) LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTO BIBLIOTEKOS RANKRAŠTYNE*

Ivadas. Antinacinė ir pokario partizanų rezistencinė spauda dėl specifinių leidimo sąlygų ir dėl joje skelbiamo turinio yra svarbus istorijos šaltinis. Antinacinio pagrindžio spaudoje buvo daug informacijos apie padėtį vokiečių okupuotoje Lietuvoje, anti-vokiškos (ir antisovietinės) propagandos. Ši propaganda buvo pagrindinė rezistencinė veikla, tapusi lemiamu veiksmu sužlugdant vokiečių karines ir darbo jėgos mobilizacijas Lietuvoje. Kadangi pagrindžio spaudą leido partijos, kiekviena politinė grupė stengėsi įtikinti savo pažiūrų teisingumu. Spaudoje buvo polemizuojama apie Lietuvos ateitį ir jos likimą, diskutuojama su lenkų pagrindžiu dėl Vilniaus valstybinės priklausomybės ir kt. Visa pagrindžio spauda vieningai pasisakė už visišką Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Galima teigti, kad pagrindinės spaudos tradicijos susiformavo nacių okupacijos metais, kai buvo įkurtos net atskiros spaustuvės. Pokario partizanai tęsė nacių okupacijos metais susiformavusias pagrindinės spaudos leidimo tradicijas ir kūrė naujas. Šiame darbe dalyvavo nemažai žmonių: redaktorių, straipsnių autorių, platintojų. Pogrindyje reišėsi ir pavienių autorių kūrybiniai sugebėjimai. Dabar sunku pasakyti, kiek plačiai pagrindžio spauda buvo paplitusi ir kaip veikė visuomenę. Tačiau kai kurių leidinių tiražai viršijo tūkstantį egzempliorių, o laikraštėlis „Vyčių keliu“ leistas net 5 tūkst. egzempliorių tiražu. Taigi, tiesos žodis turėjo pasiekti nemažai žmonių. Bet buvo ir laikraštėlių, leistų 50 egzempliorių ar dar mažesniu tiražu.

*Straipsnis parašytas, vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Rezistencinės spaudos (1940–1953) skaitmeninės bazės kūrimas“, sutarties Nr. LIT-8-88.

Pokario partizanų periodinė spauda buvo leidžiama 13 metų. Paskutinis partizanų periodinis leidinys – Prisikėlimo apygardos Juozapavičiaus tėvonijos laikraštėlis „Partizanų šūviams aidinti“ išėjo 1957 m.¹

Vertindamas pokario partizanų spaudą, Ričardas Čekutis rašė: „Istorikams tai pirmiausia informatyvūs autentiški tekstai, be valdiškos cenzūros atspindintys įvykių chronologiją bei tėkmę. Kartu tai ir dokumentai, liudijantys okupantų nusikaltimus, atskleidžiantys laisvės kovų epizodus, tarptautinę reakciją, tiksliau, – jos nebuvimą, eilinių žmonių nuostatas bei viltis, kitaip tariant, kone visą tuometinės Lietuvos gyvenimą. Visą dešimtmetį partizanų spauda buvo objektyviausias okupuotos valstybės vidaus ir užsienio gyvenimo veidrodis, o daugeliui – vienintelis informacijos šaltinis, formavęs kelių pokario kartų žmonių pasaulėžiūrą.“²

Rezistencinė spauda ir ypač pokario partizanų leidiniai buvo informacijos ir laisvas tiesos žodis sovietinės propagandos sąlygomis. Jie rodo mūsų tautos kūrybines ir intelektualines galias ekstremaliomis sąlygomis, vykstant kovai dėl Lietuvos išlikimo.

Pokario partizanų spauda buvo dauginama keturiais būdais: rašomąja mašinėle, rotatoriumi, šapirografu, spaustuviniu būdu. Kartais to paties pavadinimo laikraštis tam tikrais laikotarpiais, etapais ar dėl susiklosčiusių aplinkybių buvo dauginamas keliais skirtingais būdais³.

Į Alberto Ruzgo sudarytą rezistentų pagrindinių periodinių leidinių katalogą (1940–1989) iš viso įtrauktas 241 leidinys, iš kurių 9 yra iš pirmojo sovietmečio, 48 – nacių okupacijos metų, 107 – partizanų leisti antruoju sovietmečiu. A. Ruzgas taip pat pažymi, kad nacių okupacijos metais ir sovietmečiu daugiausia pagrindinio periodinių leidinių leido lietuviai⁴. Pokario partizanai leido ne tik pagrindinius periodinius leidinius, jie spausdino atsišaukimus, grožinės literatūros (eilėraščius, apsakymus, satyras) rinkinius.

Išsami rezistentų pagrindinių periodinių leidinių bibliografija pateikiama A. Ruzgo sudarytame sąvade prie kiekvieno jame užfiksuoto leidinio.

Lietuvos istorijos instituto kolekcija. Apie partizanų spaudos išlikimą Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė rašė: „Dauguma partizanų laikraščių išliko žemėje paslėptuose partizanų archyvuose, juos išsaugojo gyventojai arba sunaikintuose bunkeriuose surinko emgėbistai. Tačiau nemažai jų yra ir partizaninio karo bei vėlesnio laikotarpio rezistentų baudžiamose bylose.“⁵ Straipsnyje aptariama rezistencinės spaudos kolekcija buvo

¹ A. Kašėta, D. Koudytė, Partizanų periodinė spauda, *Laisvės kovų archyvas*, t. 12, Kaunas, 1994, p. 87.

² R. Čekutis, Partizanų spauda 1944–1953 m., *Genocidas ir rezistencija*, 2004, nr. 2 (16), p. 180.

³ G. Savičius, *Partizanų spaudos paveldas Lietuvoje. Magistro darbas*, Vilnius, 2012, l. 22.

⁴ A. Ruzgas, *Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai. Okupacijų metai, 1940–1989. Leidinių sąvadas*, Vilnius, 2010, p. 9.

⁵ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save. 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*, sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius, 1998, p. 28.

sudaryta Partijos istorijos instituto prie Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto bibliotekoje. Šios bibliotekos fondus prijungus prie Lietuvos istorijos instituto bibliotekos, visa medžiaga pateko į pastarąją. 1996 m. įsteigus bibliotekos rankraštyną, kolekcija saugoma jame. Reikėtų išsamiau aptarti, kaip ši kolekcija atsirado Partijos istorijos instituto prie Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto bibliotekoje. Atsakyti į šį klausimą nelengva, nors kai kurie kaupimo šaltiniai aiškiai nurodyti atsišaukimuose. Jų aprašuose yra įrašas, nurodantis, kada jis gautas: „1951.XII.15 iš LKP(b) CK per drg. M. Moskvina“⁶. Taip pat yra atsišaukimų, gautų iš LKP (b) CK Propagandos ir agitacijos skyriaus⁷, Kauno politechnikos instituto bibliotekos⁸, Kauno politechnikumo bibliotekos⁹, Kauno valstybinės respublikinės bibliotekos Rankraščių skyriaus (Romualdo Dulskio asmens bylos)¹⁰, Lietuvos lenininės komunistinės jaunimo sąjungos Centro komiteto¹¹, Kauno valstybinio universiteto centrinės bibliotekos¹², LKP(b) CK archyvo¹³, V. Steponaičio¹⁴, LKP (b) partijos istorijos instituto spec. fondo¹⁵. Taigi, iš kur gauti dauguma atsišaukimų, yra žinoma, tačiau prie kai kurių laikraštėlių, grožinės kūrybos nenurodyta, iš kur jie gauti. Inventorinėje knygoje įrašai daryti 1954, 1964, 1969 ir 1970 m., o kartotekos kortelėse įrašų datos įvairuoja nuo 1950 iki 1969 m. Tačiau šiuose šaltiniuose informacija, iš kur buvo gauti spaudiniai, nepateikiama. Manytina, kad dalį rezistencijos spaudinių Partijos istorijos instituto bibliotekai parūpino Boleslovas Baranauskas, 1958–1975 m. dirbęs LSSR Mokslų akademijos Istorijos instituto Archyviniams dokumentams skelbti redakcijos (šios redakcijos pavadinimas kelis kartus keitėsi) vyriausiuoju redaktoriumi.

Turimi duomenys rodo, kad rezistencinės spaudos kolekcija pradėta kaupti apie 1950 ar 1951 m. Nuo tada ji pradėta ir tvarkyti: antinaciniai ir pokario partizanų atsišaukimai sudėti į aplankalus ir aprašyti, laikraštėliai bei kiti spaudiniai įrišti, kai kurie spaudiniai restauruoti, sudaryta periodinių leidinių kartoteka. Galutinai fondas sutvarkytas 1997–1999 m., iš naujo sudarius saugojimo vienetus, juos sušifravus ir parengus katalogą. Jame

⁶ *Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštynas* (toliau – *LIIBR*), f. 13–66, 175–177, 179–182, 184–191, 193, 195–198, 200, 201, 204–211, 213, 215–218, 220–230, 232, 235, 237, 239, 241–248, 255, 258–262, 264, 283–286, 288–291, 296–304, 309–311, 314–319, 322.

⁷ Ten pat, f. 13–35.

⁸ Ten pat, f. 13–40, 63, 64.

⁹ Ten pat, f. 13–34.

¹⁰ Ten pat, f. 13–43.

¹¹ Ten pat, f. 13–47.

¹² Ten pat, f. 13–48, 51, 53, 55.

¹³ Ten pat, f. 13–52.

¹⁴ Ten pat, f. 13–54.

¹⁵ Ten pat, f. 13–61, 178.

nurodytas periodinio leidinio pavadinimas, leidėjas, data, kiekvienas numeris, koku būdu padauginta, saugomų egzempliorių skaičius.

Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno rezistencinės spaudos kolekciją sudaro 350 saugojimo vienetų. Pirmajai sovietinei okupacijai priskirtini du 1940 m. atsišaukimai. Antinacinei pagrindinei spaudai atstovauja 34 pavadinimų periodiniai leidiniai, atsišaukimai ir informaciniai lapeliai (44 s. vnt.). Pokario partizanų periodinę spaudą sudaro 47 ar 45 pavadinimų laikraštėliai, nes dviejų priklausomybė nelabai aiški. Partizanų grožinės kūrybos iš viso yra 39 saugojimo vienetai. Partizanų organizaciniai dokumentai sudaro 18 saugojimo vienetų. Atsišaukimai ir kitokie partizanų raštai apima 148 saugojimo vienetus. Lenkų pagrindžio leidiniai sudaro 18 saugojimo vienetų. Kolekciijoje yra pora pokario partizaninių leidinių rusų kalba pavyzdžių. Specialiai pokario partizanų periodinės spaudos telkinius tyręs Giedrius Savičius nurodo, kad Lietuvos istorijos institute daugiausia saugoma šios rūšies spaudinių iš visų Lietuvoje esamų atminties saugyklų ir privačių kolekcijų¹⁶. Toliau smulkiau aptarsime Lietuvos istorijos institute saugomos 1940–1955 m. rezistencinės spaudos grupes.

Pirmosios sovietinės okupacijos leidiniai. Yra du šio laikotarpio atsišaukimai. Pirmasis buvo skirtas studentams. Jame raginama burtis kovai su komunistais ir jų talkininkais. Atsišaukimą pasirašė Lietuvos aktyvistų sąjungos Kauno skyrius „Partizanas“. Atsišaukimas rastas Kauno universiteto koridoriuje 1940 m. lapkričio 6 d. rytą. Antrasis taip pat 1940 m. nepasirašytas atsišaukimas „I kovą už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę“, kuriame kviečiama kovoti prieš komunistus ir Raudonąją armiją. Abu atsišaukimai dauginti rotatoriumi.

Antinacinės rezistencijos periodiniai leidiniai. Čia išvardysime ne visus periodinius leidinius, o tik tuos, kurių daugiau numerių yra sukaupta Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyne.

Laikraštėlį „Apžvalga“ Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga leido 1942–1944 m. Vilniaus ir Kauno padaliniai leido atskirus numerius – Kauno leidinys žymėtas nuo 1 numerio, Vilniaus – nuo 101¹⁷. Institute saugomi septyni Kauno leidimo 1942 m. spalio 19 d. – 1944 m. vasario 1 d. numeriai (19–40).

Laikraštėlį „Atžalynas“ Lietuvių vienybės sąjūdis leido 1943–1944 m. Lietuvių vienybės sąjūdį organizavo Kauno studentai, o vėliau prisijungė Vilniaus studentai. Šis sąjūdis pabrėžė, kad būtina išskirti pasaulėžiūrinės ir politinės kovos sritis, pasisakė už kultūrinio gyvenimo autonomiją, privatinės ir visuomeninės iniciatyvos derinimą ekonomikoje, humanišką valstybės globą piliečiams senatvėje, nedarbo ir ligos atveju¹⁸.

¹⁶ G. Savičius, min. veik., l. 26.

¹⁷ A. Ruzgas, min. veik., p. 23.

¹⁸ A. Bubenys, *Lietuvių antinacinė rezistencija. 1941–1944 m.*, Vilnius, 1991, p. 36.

Pirmas „Atžalyno“ numeris išleistas 1943 m. vasario 16 d., o paskutinis, devintasis, išleistas 1944 m. birželio 10 d. Lietuvos istorijos institute saugomi trys 1943 m. numeriai (1, 4, 5).

„Į laisvę“ buvo vienas pagrindinių antinacinės rezistencijos laikraštėlių. Jį leido Lietuvių aktyvistų frontas. Pirmasis šio laikraštėlio numeris išėjo 1943 m. sausio 15 d., o paskutinis pažymėtas 1944 m. liepos 2 d. data. Iš viso išleisti 35 numeriai. 1943 m. išėjo 23 numeriai, 1944 m. – 12 numerių. Sumanymas leisti pagrindinį laikraštėlį kilo naciams uždraudus Kaune legaliai leistą tokio pat pavadinimo dienraštį, kuris ėjo 1941 m. birželio 25 – 1942 m. gruodžio 31 d. A. Ruzgas rašo: „Buvo aišku, kad naciams nepatiko (žinoma, to jie viešai nesakė) dienraščio pavadinimas, suponuojantis laisvės, valstybingumo siekį. Tokiais motyvais pagrįstas dienraščio uždraudimas buvo akivaizdus akibrokštas lietuvių rezistencijai. Todėl lietuviai atsakė naciams irgi akibrokštu; nuo 1943 m. pradžios ėmė leisti pagrindinį laikraštėlį „Į laisvę“ uždrausto dienraščio (demonstratyviu!) pavadinimu.“¹⁹ „Į laisvę“ daugiausia redagavo Antanas Strabulis. Kai kuriuos numerius redagavo žurnalistas Jonas Virbickas, pedagogas Petras Paulaitis, pedagogas ir žurnalistas Kazys Bauba. Vedamuosius ir programinius straipsnius rašė vyriausias redaktorius Juozas Ambrazevičius (Brazaitis). Laikraštėlyje bendradarbiavo buvusi Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Spaudos biuro direktorė Magdelena Avietėnaitė, kunigas Antanas Šmulskštys, filosofas Antanas Maceina, poetas Kostas Bajerčius, žurnalistas Julijonas Būtėnas, inžinierius Antanas Šapalas²⁰. Lietuvos istorijos institute saugomi 26 laikraštėlio „Į laisvę“ numeriai ir 6 ekstra numeriai.

„Karinės ir politinės žinios“ buvo informacinis Lietuvos laisvės armijos biuletėnis, leistas 1944–1945 m. Vokiečių okupacijos metais leistas Vilniuje, o 1944 m. rudenį daugintas Kalvių kaime, netoli Veliuonos (Jurbarko r.), vėliau daugintas Matkaičių kaime (Radviliškio r.) ir kitur. Leidejai buvo broliai Kazys ir Pranas Veverskiai. Kaziui žuvus, o Praną suėmus, toliau leido ir redagavo Aleksandras Veverskis. Jis buvo suimtas 1945 m. lapkričio 27 d.²¹ Lietuvos istorijos institute yra septyni numeriai iš nacių okupacijos laikotarpio (8–19). Aštuntas numeris pažymėtas dviguba data 1944 m. vasario 20 – kovo 3 d., o devynioliktas numeris – 1944 m. birželio 16–26 data. Iš sovietinės okupacijos išlikę šeši numeriai (24–33). 24 numeris pažymėtas 1944 m. rugpjūčio 28 – rugsėjo 18 d., o 33 numeris – 1945 m. liepos 9 d.

„Laisvės kovotojas“ buvo vienas pagrindinių antinacinės rezistencijos laikraštėlių, kurį 1942–1944 m. leido tautininkai, susitelkę į Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą. Jį redagavo chemijos inžinierius Jurgis Valiulis. Pradžioje kelis numerius padėjo redaguoti Jonas Deksnys. Pirmasis numeris išėjo 1942 m. spalio 8 d. Paskutinis surastas leidinys

¹⁹ A. Ruzgas, min. veik., p. 27–28.

²⁰ Ten pat, p. 28; A. Bubenys, min. veik., p. 22–23.

²¹ A. Ruzgas, min. veik., p. 32.

pažymėtas dvidešimt septintu numeriu (1944 m. birželio 7 d.). Naciams nusiaubus Kauno rezistentus, į darbą įsijungė Šiauliai, kur buvo atsarginė pogrindžio spaustuvė. Algirdo Juliaus Greimo rūpesčiu Šiauliuose išspausdinti du paskutiniai numeriai, kuriuos redagavo Bronys Raila²². Laikraštėlį finansavo slaptas Tautos fondas, sukaukęs 250 tūkst. reichsmarkių kapitalą. Fondui vadovavo notaras Jurgis Jasinskas. Laikraštėlis buvo pasiekęs 10 tūkst. egzempliorių tiražą, o 1944 m. vasario 16 d. specialus „Laisvės kovotojo“ numeris buvo išspausdintas 14 tūkst. egzempliorių tiražu²³. Lietuvos istorijos institute saugoma devyniolika numerių. Pirmasis pažymėtas šeštu numeriu (1943 m. kovo 18 d.), o paskutinis – dvidešimt šeštu numeriu (1944 m. gegužės 15 d.).

„Lietuvių Fronto biuletenį“, iki 1943 m. pavadinimu „Lietuvių Tautinio Fronto biuletenis“, 1942–1944 m. leido pogrindinė organizacija Lietuvių frontas. Pradėtas leisti 1942 m. gegužės 10 d., paskutinis surastas keturiasdešimtas numeris pažymėtas 1944 m. liepos 7 d. data. Buvo skirtas Lietuvių fronto nariams informuoti. Leidinį organizavo Juozas Ambrazevičius (Brazaitis). Redagavo Antanas Strabulis (daugiausia) bei Jonas Virbickas. Nuo 1944 m. pradžios redagavo Julius Kakarieka. Techninis redaktorius buvo studentas Jonas Pajaujis. Tiražas 200–600 egzempliorių²⁴. Lietuvos istorijos institute yra tik trisdešimt du „Lietuvių Fronto biuletenio“ numeriai nuo 7 (1943 m. spalio 28 d.) iki 26(40) numerio, datuoto 1944 m. liepos 7 d.

Visuomenės ir politikos laikraštis „Nepriklausoma Lietuva“ ėjo 1942–1944 m. Jį leido Nepriklausomos Lietuvos sąjūdis. Tai buvo vienas iš trijų pagrindinių (kiti du – „Į laisvę“ ir „Laisvės Kovotojas“) antinacinės rezistencijos laikraštėlių. Spausdintas slaptoje spaustuvėje Vilniuje, vėliau spaustuvė perkelta į Kauną. Vilniuje redagavo Jonas Kardeelis, Kaune – Bronius Bieliukas. Iš viso išleisti 49 numeriai, paskutinis pažymėtas 1944 m. liepos 22 d. data²⁵. Lietuvos istorijos institute saugomi trisdešimt devyni numeriai, vienas ekstra leidimas ir specialus leidimas. Pradedama 1942 m. rugpjūčio 1 d. (Nr. 3–4) ir baigiamas paskutiniu 49 numeriu.

„Prošvaistė“ – Lietuvių aktyvistų fronto Utenos apskrities Kęstučio organizacijos skyriaus laikraštėlis, ėjęs 1943–1944 m. Pradėtas leisti 1943 m. rudenį, paskutinis surastas šešioliktas numeris pažymėtas 1944 m. birželio 12 d. data. Redagavo Vytautas Pakštas, Gediminas Pūslis, Bronius Stosiūnas, Stasys Žibėnas ir kiti²⁶. Lietuvos istorijos institute saugomi penki numeriai nuo 6 iki 13 numerio (1944 m. vasario 14 d. – 1944 m. gegužės 1 d.).

²² Ten pat, p. 36–38.

²³ A. B u b n y s, min. veik., p. 45–46.

²⁴ A. R u z g a s, min. veik., p. 42.

²⁵ Ten pat, p. 49–50.

²⁶ Ten pat, p. 52.

„Tautos žodis“ leistas 1942–1944 m. Kaune. Pirmasis numeris išleistas 1942 m. spalio 1 d., paskutinis surastas yra 8 (15) numeris, pažymėtas 1943 m. gegužės 20 d. data. Leido ir redagavo poetas Juozas Kruminas. Laikraštėlyje buvo smerkiami tie, kurie persekiojo ir šaudė žydus²⁷. Lietuvos istorijos institute saugoma dvylika numerių nuo 1 iki 15.

Antinacinės rezistencijos atsišaukimai. Iš institute saugomų atsišaukimų ankstyviausias datuojamas 1942 m. kovo 19 d., o vėlyviausias – 1944 m. rugpjūčio 1 d. Septyni atsišaukimai yra be datos.

Atsišaukimus pasirašė įvairios organizacijos ir pavieniai asmenys: Tautos dvasia – Visuomis; Lietuvos seniūnų taryba; Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga; Baltasis Vytis; Tėvynės frontas; Banga; Katalikų akcijos komitetas; Lietuvos laisvės armijos vadas; Vilniaus krašto komitetas; Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas; Pogrindžio balsas; Rytų Lietuvos gynimo sąjunga; Lietuvos gynimo komitetas; Lietuvos laisvės armijos štabas; Vytautas; Lietuviai ir kiti. Atsišaukimuose buvo pasisakoma įvairiais klausimais. Pavyzdžiui, buvo įspėjama, kad visi veiksmai, kenkiantys Lietuvai, fiksuojami ir atėjus laikui už juos reikės atsiskaityti; nurodoma, kad prisidengus repatriantų grąžinimu, vykdoma Lietuvos kolonizacija; pasisakoma prieš vokiečių administracijos veiksmus, kurie nukreipti prieš Kauno ir Vilniaus universitetus; prieštaraujama, kad išduodamuose pasuose nežymima tautybė; pasisakoma, kad lietuviai nestotų į SS apsaugos dalinius; prieš lietuvių mobilizaciją; kai nepavykus mobilizacijai vokiečiai ėmėsi represijų, buvo patariama, kaip elgtis jų metu; nacių vykdoma politika Lietuvoje nesuderinama su katalikų tikėjimu ir raginama kartu su kitomis krikščioniškomis tautomis bendrai kovoti prieš vokiečių okupantus; raginama klausyti Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto; perspėjama, kad bus gaudomi jauni vyrai; raginama nesiregistruoti darbams Vokietijoje; įspėjama apie ketinimus į Vokietiją darbams išvežti 100 tūkst. žmonių; nepritariama esamomis sąlygomis mobilizacijai į Vietinę rinktinę; aiškinamas mobilizacijos nereikalingumas; raginama kovoti už Vilnių ir Vilniaus kraštą; kviečiama nepasiduoti panikai, artėjant Raudonajai armijai, ir susitelkti kovai už Lietuvą; Raudonoji armija laikoma okupacine ir nepripažįstamas prievartinis Lietuvos įjungimas į Sovietų Sąjungą, pasisakoma už nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą; apibendrinama ankstesnė Lietuvos laisvės armijos veikla ir kviečiama organizuotai kovoti su bolševikais.

Pokario partizanų periodinė spauda. Aptarsime tuos pokario partizanų laikraštėlius, kurių gauseni komplektai saugomi Lietuvos istorijos institute.

„Aukštaičių kova“ – Aukštaitijos partizanų laikraštėlis, ėjęs 1945–1952 m. Pirmas numeris pasirodė 1945 m. lapkričio 1 d., nurodoma, kad jį leidžia „Rytų Lietuvos Vainagai“. Nuo antro numerio paantraštėje nurodoma, kad tai „Lietuvos Laisvės Armijos

²⁷Ten pat, p. 54.

Vytauto apygardos organas“, 1949 m. išleistuose numeriuose nurodoma, kad tai „LLKS K[araliaus] Mindaugo srities organas“, o vėliau – LLA Vytauto apygardos organas. Paskutinis numeris išėjo 1952 m. liepos mėn. Pirmas redaktorius buvo Pranas Ivonis (pogrindžio slapyvardis Sokas). Vėliau jį redagavo Vytautas Petkūnas, Mindaugas Barisa (Rimtautas), Vytautas Pakštas (Naras, Vaidotas), Bronius Krivickas (Vilnius)²⁸. Lietuvos istorijos institute saugomi septyni numeriai nuo 1947 m. balandžio 16 Nr. 1(16) iki 1952 m. liepos mėn. numerio.

„Kovojantis lietuvis“ – Žemaitijos partizanų laikraštėlis LLKS Šatrijos rinktinės leistas nuo 1952 m. sausio mėn. Paskutinis surastas 7 numeris, pažymėtas 1952 m. liepos–rugpjūčio mėn. data. Laikraštėlį redagavo Vladas Montvydas (pogrindžio slapyvardžiai Etmonas, Žemaitis) ir Monika Alūzaitė-Kuličauskienė (Aldona)²⁹. Lietuvos istorijos institute saugomi trys numeriai: 3, 6, 7.

„Laisvės balsas“ – LLKS Žemaičių apygardos leistas 1945–1953 m. Iš viso išspausdinti 166 numeriai. Paskutinis numeris pažymėtas 1953 m. rugpjūčio 25 d. data. Žinoma tik paskutinė redaktorė, mokytoja ir poetė Irena Petkutė (pogrindžio slapyvardžiai Neringa, Rima), kas prieš tai redagavo, nežinoma. 1953 m. buvo leidžiamas literatūrinis priedas „Laisvės kovų keliu“³⁰. Lietuvos istorijos institute saugomi 35 numeriai. Pradedama 107–108 numerio fragmentu, kuris pažymėtas 1949 m. rugpjūčio 1 d. data ir baigiama paskutiniu 166 numeriu, kurio yra trys egzemplioriai. Numeris nebaigtas spausdinti. Viename egzemplioriuje yra įrašas rusų kalba: „Laikraštis išspausdintas rugpjūčio mėnesį tik viename puslapyje, po to spaustuvė buvo aptikta.“

„Laisvės kova“ – Aukštaitijos partizanų laikraštėlis. LLKS Rytų Lietuvos srities leistas 1952 m. Pirmasis numeris išleistas 1952 m. sausio–vasario mėn. Paskutinis, 7–8 numeris, pažymėtas 1952 m. liepos–rugpjūčio data. Redagavo Bronius Krivickas (pogrindžio slapyvardis Vilnius)³¹. Lietuvos istorijos institute saugomas visas laikraštėlio komplektas, t. y. nuo 1–2 numerio iki 7–8 numerio.

„Laisvės šauklys“ – Aukštaitijos partizanų laikraštėlis, ėjęs 1946–1950 m. Leido Vytauto apygardos Liūto rinktinės štabas. Pirmasis numeris išleistas 1946 m. rugsėjo mėn. Redagavo V. Grigaliūnas (pogrindžio slapyvardis Sakalas) ir Bronius Kazickas (Krivaitis, Saulius)³². Lietuvos istorijos institute saugoma 10 numerių. Nuo 1 numerio iki 11 numerio, išleisto 1949 m. spalio 25 d.

„Laisvės varpas“ – Pietų Lietuvos partizanų laikraštėlis, ėjęs 1945–1952. Leido Apygardos štabas, Pietų Lietuvos partizanų štabas, Dainavos apygardos štabas. Pirmasis

²⁸ A. R u z g a s, min. veik., p. 61–62.

²⁹ Ten pat, p. 72.

³⁰ Ten pat, p. 76–78.

³¹ Ten pat, p. 79.

³² Ten pat, p. 80–81.

numeris išspausdintas 1945 m. gruodžio 1 d. Paskutinis žinomas 2 (39) numeris, pažymėtas 1952 m. rugpjūčio 27 d. data. Redagavo Juozas Vitkus (pogrindžio slapyvardis Kazimieraitis), Adolfas Ramanauskas (Vanagas), Lionginas Baliukevičius (Dzūkas), Juozas Gegužis (Diemedis), Sergijus Staniškis (Litas, Viltis)³³. Lietuvos istorijos institute saugomi 6 numeriai nuo 1(3) numerio, pažymėto 1946 m. sausio 15 d., iki 2(34) numerio, pažymėto 1950 m. kovo 13 d.

„Laisvės varpas“ – Pietų Žemaitijos partizanų laikraštėlis, ėjęs 1946–1953 m. LLKS Kęstučio apygardos organas. Pirmasis numeris išspausdintas 1946 m. pavasarį. Paskutinis, 1(176) numeris, išspausdintas 1953 m. balandžio 10 d. Laikraštėlio redaktoriai buvo Antanas Bakšys (pogrindžio slapyvardžiai Klajūnas, Germantas), Petras Bartkus (Dainius, Dargis, Sąžinė, Žadgaila), Juozas Kasperavičius (Šilas, Angis), Juozas Mocius (Šviedrys) Petras Paulaitis (Aidas), buvęs Lietuvos kariuomenės pulkininkas Dominykas Steponaitis³⁴. Lietuvos istorijos institute saugoma 20 numerių nuo 125 (kopija), pažymėto 1947 m. lapkričio 15 d. data, iki 3(172), pažymėto 1952 m. gegužės 25 d.

„Laisvės žvalgas“ – Pietų Lietuvos partizanų laikraštėlis, ėjęs 1945–1951 m. Iš pradžių leistas kaip Lietuvių savanorių kūrėjų organas, o vėliau kaip Tauro apygardos partizanų organas. Pirmasis numeris išleistas 1945 m. liepos mėnesį. Iš viso išėjo apie 90 numerių. Laikraštėlio redaktoriai buvo Vincas Radzevičius (pogrindžio slapyvardis Vaidila), Antanas Baltūsis (Žvejys), Juozas Albinas Lukša (Vytis, Daumantas, Skrajūnas, Mykolaitis), Alfonsas Vabalas (Gediminas), Vincas Bazilevičius (Taučius), Antanas Miškinis (Kaukas) ir Viktoras Vitkauskas (Saidokas, Karijotas)³⁵. Lietuvos istorijos institute saugoma 10 numerių nuo 1, pažymėto 1945 m. liepos 13 d., iki 6(31), pažymėto 1950 m. birželio 15 d. data.

„Malda girioje“ – Žemaičių partizanų laikraštėlis. LLKS Žemaičių apygardos visuomeninės minties organas. Pirmasis numeris pasirodė 1949 m. lapkričio 1 d. Paskutinis surastas 2 (24) numeris pažymėtas 1952 m. vasario mėn. data. Laikraštėlį redagavo Monika Alūzaitė-Kuličauskienė (pogrindžio slapyvardis Aldona), Ignas Čėsna (Žentas), Vladas Montvydas (Žemaitis, Etmonas), Irena Petkutė (Neringa, Rima)³⁶. Lietuvos istorijos institute saugoma 12 numerių nuo 1 numerio iki 2(24). Be to, yra 1949–1950 m. išleistų numerių rinkinys.

„Partizanas“ ėjo 1949–1953 m. LLKS Pietų Lietuvos srities partizanų organas. Pirmasis numeris išspausdintas 1949 m. liepos 1 d. Paskutinis surastas 4 (29) numeris pažymėtas 1952 m. rugpjūčio 25 d. data. Laikraštėlio redaktoriai buvo Konstantinas

³³ Ten pat, p. 81–82.

³⁴ Ten pat, p. 83–84.

³⁵ Ten pat, p. 85–87.

³⁶ Ten pat, p. 93–94.

Baliukevičius (pogrindžio slapyvardis Rainys), Adolfas Ramanauskas (Vanagas), Sergijus Staniškis (Litas, Viltis)³⁷. Lietuvos istorijos institute saugoma 12 numerių nuo 4 numerio, pažymėto 1949 m. gruodžio 15 d. data, iki 4(29) numerio, pažymėto 1952 m. rugpjūčio 25 d. data.

„Partizanų kova“ – Aukštaitijos partizanų laikraštėlis, ėjęs 1947–1951 m. Iš pradžių buvo Algimanto apygardos, o vėliau – Vaižganto rinktinės organas. Nuo 1948 m. lapkričio pakeistas pavadinimas – „Partizaninė kova“. Laikraštėlio redaktoriai buvo Jonas Deksnys (pogrindžio slapyvardis Ramūnis), Jonas Kameklis (Tauras), Juozas Kameklis (Rokas), Juozas Urbonas (Lakštutis)³⁸. Lietuvos istorijos institute saugoma 20 numerių nuo 1 numerio, pažymėto 1947 m. gegužės 31 d. data, iki 1(29) numerio, pažymėto 1951 m. sausio 30 d. data.

„Politikos žinių apžvalga“ – Aukštaitijos partizanų biuletėnis. Leido „Laisvės šauklio“ redakcija. Pavadinimas įvairavo, jis vadintas „Politikos žiniomis“, „Politikos apžvalga“. Lietuvos istorijos institute saugoma 12 numerių. Pirmas turimas numeris pažymėtas 1947 m. liepos 30 d. data, o paskutinis – 1949 m. kovo 3 d. data.

„Prie Rymančio Rūpintojėlio“ ėjo 1949–1953 m. LLKS visuomeninės minties organas. Tai buvo LLKS Vyriausiosios partizanų vadovybės organas, įkurtas LLKS prezidiumo 1949 m. vasario 25 d. nutarimu. Leido Lietuvos partizanų didžiojo kunigaikščio Gedimino tėvūnija, redagavo J. Šibaila³⁹. Lietuvos istorijos institute saugoma 19 numerių nuo 1 numerio, pažymėto 1949 m. kovo mėn. data, iki 1 (23) numerio, pažymėto 1953 m. vasario mėn. data.

„Už tėvų žemę“ – Pietų Lietuvos partizanų laikraštėlis, ėjęs 1945–1950 m. Jį leido Lietuvos partizanų didžiojo kunigaikščio Kęstučio grupės partizanų štabas, Lietuvos partizanų N grupės štabas, Dainavos apygardos partizanų Šarūno rinktinė. Pirmas numeris išspausdintas 1945 m. birželio mėn. Paskutinis surastas 62 numeris pažymėtas 1949 m. balandžio 4 d. data. Redagavo A. Markeliūnas (techninis redaktorius; pogrindžio slapyvardžiai Labutis, Lietuvaitis), Sergijus Staniškis (Litas, Viltis)⁴⁰. Lietuvos istorijos institute saugomi 7 numeriai nuo 4(16) numerio, pažymėto 1946 m. kovo 10 d. data, iki 62 numerio.

Grožinė kūryba. Partizanų štabai leido ir neperiodinius eilėraščių, dainų rinkinius bei maldynus. Prozos kūrinių atskirais leidiniais nebuvo išleista, nors romanų ištraukas ir noveles partizanų laikraščiai spausdino⁴¹.

³⁷ Ten pat, p. 99–100.

³⁸ Ten pat, p. 100–101.

³⁹ Ten pat, p. 108–109.

⁴⁰ Ten pat, p. 118.

⁴¹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 15.

Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyne saugomi 37 grožinės kūrybos rinkiniai. Jų apimtis nevienoda – nuo poros dešimčių puslapių rinkinelių iki kelių tomų rinkinių. 1948–1949 m. buvo išleistas trijų tomų dainų ir eilėraščių rinkinys „Kovos keliu žengiant“, kuriame iš viso buvo išspausdinta 319 eilėraščių. 1950 m. LLKS Prisikėlimo apygardos vado P. Morkūno iniciatyva leidinys buvo išspausdintas dar kartą. Instituto rankraštyne kaip tik saugomi šio pakartotinio leidimo tomai. Savo grožinius kūrinius partizanai pasirašydavo slapyvardžiais. Iš žinomų autorių galima paminėti Bronių Krivicką. Instituto rankraštyne saugoma jo poezijos rinktinė, į kurią įtraukti rinkiniai „Žiaurusis Dievas“, „Sonetai“, satyra „Po Stalino saule“, eiliuoti margumynai „Poilsio valandai“, J. W. Goethe's lyrikos vertimai. Taip pat žinoma Kosto Kubilinsko poema „Raudonasis rojus“. Be grožinės kūrybos, leista dvasinio turinio leidinių. Iš tokių galima paminėti „Rūpintojėlių: LLKS partizano maldos ir apmąstymai“, „Ženkime su malda: LLKS partizano maldos ir apmąstymai“.

Atsišaukimai ir kitokie partizanų raštai. Tai gausiausia Lietuvos istorijos institute saugoma rezistencinės spaudos spaudinių grupė. Ankstyviausias saugomas atsišaukimas datuotas 1944 m. rugpjūčio 27 d., o vėlyviausias – 1952 m. vasara. Du atsišaukimai apytiksliai datuoti 1952 ir 1953 m. ir yra 38 atsišaukimai be datos.

Atsišaukimus pasirašė organizacijos: LLA Vanagai; LLA Vanagų apylinkės štabas; Lietuvių partizanų štabas; Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga; Lietuvos partizanų Dzūkų grupės vadovybė; Lietuvos išlaisvinimo komitetas; LLA „Tigro“ štabas; LLA „Vytauto“ štabas; „Tauro“ apygardos vadovybė; LLA I-mos „Liūto“ rinktinės štabas; RLP srities vadas; „Algimanto“ apygardos vadovybė; LLA „Vytauto“ apygardos vadovybė; LPS Laisvės kovotojai „Baltasis Vytis“, Šiaurės Rytų Lietuvos srities partizanų vadovybė; Lietuvos kovos sąjūdis; VA Partizanų štabas; LP 3-ios „Tigro“ rinktinės vadovybė; Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio taryba; LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas ir Tarybos nariai; Algimanto apygardos partizanų štabas; Kęstučio apygardos vadas; Žemaičių apygardos vadas; Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Rytų Lietuvos taryba; LLKS Vyčio apygardos vadovybė.

Atsišaukimuose buvo aiškinama gyventojams, kaip atskirti LLA Vanagų kovotojus nuo ginkluotų apsišaukėlių ir prašoma remti partizanų kovą; perspėjama nebendradarbiauti su sovietinės valdžios institucijomis ir nurodoma, kad, pasibaigus karui, bus atgauta nepriklausomybė; ragina gyventojus saugotis sovietinių represijų ir perspėja, kad skundikai neliks nenubausti; pasisakoma už partizanų drausmę, tikima tarptautine pagalba atkuriant Lietuvos nepriklausomybę; aiškinama, kad partizanai atstovauja demokratinei Lietuvai, kovoja už jos nepriklausomybę. Prašoma paremti kovojančius partizanus; lietuviai represinių organų darbuotojai ir komunistai raginami atsisakyti savo veiklos; paneigia prieš kovotojus nukreiptus sovietinės propagandos pasisakymus; dezinformaciniame atsišaukime pasisakoma prieš stalininę VKP(b) ir agituojama už Lietuvių komunistų partiją;

raginama saugumo užverbuotus asmenis apie tai pranešti partizanams; pasisakoma prieš rinkimus į LSSR Aukščiausiąją Tarybą; Aukštaitijos kovotojai raginami ir po trejų kovos metų toliau kovoti už krašto išlaisvinimą; moksleiviai raginami įsipriešinimo kovą, mylėti Tėvynę, neprarasti tikėjimo ir vaikščioti į bažnyčią; smerkiami gyventojų apiplėšimai, kuriuos vykdo asmenys, prisidengę partizanų vardu; pranašauja naują karą, kuris sunaikins bolševikus ir Lietuva bus laisva; prašo ūkininkus materialiai paremti partizanus; deputatams ir rinkimų komisijų nariams draudžiama rinkimų dieną pasirodyti rinkiminėse apylinkėse; tikima, kad pasaulio demokratinės tautos parems Lietuvos nepriklausomybę ir raginama kovoti iki visiškos laisvės; Aukštaitijos žmonės perspėjami apie galimą išvežimą į Sibirą; kviečiama padėti nuo išvežimo į Sibirą pasislėpusiems žmonėms; patariama saugotis galimų šnipų ir nekalbėti apie partizanus su nepažįstamais žmonėmis; ūkininkai agituojami nestoti į kolūkius; kreipiamasi į mokytojus raginant auklėti jaunimą meilės Tėvynei dvasia; draudžiama stoti į pionierių ir komjaunimo organizacijas; tikima laisvojo pasaulio pagalba Lietuvai.

Partizanų organizaciniai dokumentai. Partizanų vidaus gyvenimą reglamentavo įvairūs dokumentai. Iš jų galima paminėti priesaiką, iškilmingą pasižadėjimą, Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio statutą, LLKS Tarybos prezidiumo laikiną statutą, LLKS teismų statutus, nuostatus, LLKS ūkio nuostatus, LLKS atžymėjimus, jų nuostatus, nurodymus partizanų gydymui, trumpas medicininės žinias partizanams, ką turi žinoti kiekvienas partizanas ir kita.

Spauda rusų kalba. Partizanai bandė leisti laikraštėlius rusų kalba, skirtus rusų kareiviams Lietuvoje.

„Laisvas žodis“ (orig. *Свободное слово*) – Pietų Lietuvos partizanų laikraštėlis, ėjęs 1947–1952 m. Iš pradžių leido Dainavos apygardos štabas, vėliau – Pietų Lietuvos srities štabas. Redagavo Adolfas Ramanauskas (pogrindžio slapyvardis Vanagas, Lioginas Baliukevičius (Dzūkas). Išleista apie 10 numerių⁴². Lietuvos istorijos institute saugomi 2 numeriai: 5 (1950 m. birželis) ir 6 (1950 m. rugpjūtis).

„Kas yra sovietinė tiesa“ (orig. *Что такое советская правда*) – Pietų Lietuvos partizanų laikraštėlis. Išspausdinti du numeriai. Lietuvos istorijos institute saugomas 2 numeris, datuotas 1946 m. gegužės 10 d.

Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje saugoma 1940–1956 m. rezistencinė spauda yra svarbus šaltinis, tyrinėjant antinacinę pogrindį ir antisovietinį ginkluotą pasipriešinimą.

⁴² A. Ruzgas, min. veik., p. 122–123.